

Magdalena Błaszak

Kategoria świadka w przekładzie prozy macedońskiej

Na ostateczny kształt tłumaczenia, oprócz wiedzy i wykształcenia tłumacza, ma wpływ jego społeczne i estetyczne doświadczenie, a także wrażliwość na walory tekstu artystycznego i umiejętność jego interpretacji. Znaczenie dzieła literackiego widoczne jest na różnych jego poziomach. Tłumacz w procesie przekładu powinien rozpoznać i określić poszczególne poziomy tekstu artystycznego, a także zwrócić uwagę na odmiennność języka oryginału w stosunku do języka przekładu. Komplikacje mogą wynikać ze struktury wewnętrznej języka oryginału, który na przestrzeni lat ulega różnym przemianom.

Każdy język funkcjonuje, opierając się na sieci kategorii, którymi może się różnić od języków nawet w obrębie tej samej rodziny językowej. Na przykład język macedoński wykształcił kategorię nieznaną użytkownikom języka polskiego. Jest nią kategoria świadka, powstała wskutek rozwoju systemu temporalnego języka macedońskiego. Występuje ona na obszarze bułgarsko-macedońskim, a rozwinęła się po podboju tureckim tych terenów, dlatego też powszechnie uważa się, że to właśnie wpływ języka tureckiego miał doprowadzić do jej wykształcenia się. Ze względu na to, że kategoria świadka nie ma wyraźniejszego charakteru w języku polskim, a co za tym idzie — wyspecjalizowanych wykładników kategoriálních, przed analizą przekładu prozy macedońskiej zaprezentujemy zasady oddawania tej kategorii w językach macedońskim i polskim.

W językoznawstwie macedońskim, oprócz terminu „kategoria świadka”, używa się następujących pojęć: „strona nieświadka”, „tryb informacji przekazanej”, „dubitativ” czy imperceptywność określana także rodzimym terminem „прекажаноста”, „прекажано дејство”, „категиријата на сведок”. W języku

polским imperceptivus definiowany jest jako wykładnik semantycznego trybu problematycznego, ponieważ służy do zawieszania asercji — mówiący, używając go, komunikuje, że nie odpowiada za prawdziwość wypowiedzanych treści. Używa się go do oznaczania zdarzeń i faktów nieobserwowanych bezpośrednio przez mówiącego, lecz znanych mu z relacji innych osób¹.

Język macedoński, dysponując kategorią świadka, umożliwia wyrażanie swej postawy w stosunku do opisywanego wydarzenia za pomocą odpowiednich form czasu. Są one zróżnicowane. W zależności od nadawcy treści i stosowanego stylu różnią się w prozie czy w twórczości ludowej.

Aby oddać charakter kategorii świadka w języku polskim, tłumacze korzystają wyłącznie ze środków leksykalnych. Najczęściej stosowane są:

- partykuły i przysłowki takie, jak *rzekomo, prawdopodobnie, podobno*;
- czasowniki, których formy verbum infinitum informują czytelnika, że przekazywane są informacje, których autor wypowiedzi nie był świadkiem, np. *mówiono, powiedziano*;
- predykatywy wyrażające sądy — *myślę, sądzę, że*;
- spotykamy także konstrukcje czasownika *mieć* + bezokolicznik, np. „Miał być tu dzisiaj”².

System czasów języka macedońskiego jest systemem rozwiniętym; możliwe jest różne użycie określonych czasów. Do wyrażania kategorii świadka najczęściej stosowane są formy czasu: *минато неопределено време, идно прекажано време* i konstrukcje *сум* i *имам* z *л*-formą. Ich użycie uwarunkowane jest zależnościami czasowymi występującymi w języku. Formom czasu teraźniejszego, aorystu i imperfektu odpowiada *минато неопределено време*, dla czasu przeszłego i *минато идно* używamy konstrukcji czasu *идно прекажано*, czyli czasu złożonego z partykuły *ке* i czasu *минато неопределено време*, a dla konstrukcji *има* + *перфект* lub *има* + *предминато време* w obrębie kategorii świadka zastosujemy formę *минато неопределено време* czasownika posiłkowego *има*. W języku macedońskim spotykamy także konstrukcję modalną zwaną subjunktywem, która rozwinęła się wskutek zaniku bezokolicznika, a tworzona jest za pomocą partykuły *да* i formy osobowej czasu teraźniejszego lub imperfektu. Konstrukcja ta najczęściej używana jest w wypowiedziach, w których autor wyraża wątpliwość co do prawdziwości omawianego wydarzenia, np.

Да дојдеш, ќе ти кажам (но не верувам, дека ќе дојдеш).

Да го положиш испитот, ќе имаш повеќе време. (но мислам дека нема да го положиш)

¹ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław 1999, s. 247.

² H. Dalewska-Greń: *Języki słowiańskie*. Warszawa 2002, s. 411.

Analiza przekładu będzie oparta na polskim tłumaczeniu macedońskiej powieści *Czasy kóz* Luana Starovy³. Wybór został podyktowany niewielką liczbą pozycji literatury macedońskiej przetłumaczonej na język polski, do której zdołaliśmy dotrzeć. Skupmy uwagę głównie na sposobie oddawania macedońskiej kategorii świadka oraz na zastosowaniu do wyrażania tej kategorii środków dostępnych w języku polskim. Wymieniona powieść na język polski została przetłumaczona przez Dorotę Jovankę Ćirlić⁴. Postaramy się przedstawić sposoby i techniki oddawania przez nią kategorii *прекажаност* z uwzględnieniem idiolektu tłumacza

— Ние, брате со нашите кози, (1) се враќаме од комунизмот, а вие дури сега (2) сте тргнале кон неговото остварување. Да, ние со козите (3) живеевме, природно, заедно, пракомунистички. Заедно ја (4) делевме судбината, ние (5) живеевме со козите, како што (6) би рекле вие „бескласно”. Со козите го (7) пречекавме фашизмот и со нив (8) останавме живи. Да не (9) беа козите, ние никогаш не (10) ќе стигневме овде, да ви се (11) придружине, да (12) станеме заедно работничка класа... (s. 12)

— Bracie, my z naszymi kozami z komunizmu (1) wracamy, a wy dopiero teraz (2) zabieracie się do jego budowy. Tak bracie, (3) myśmy żyli razem z kozami w sposób całkowicie naturalny, przedkomunistyczny. Razem (4) dzieliliśmy nasz los, (5) żyliśmy z kozami, jak wy to (6) nazywacie „bezklasowo”. Razem z kozami (7) przetrwaliśmy faszyzm i dzięki nim (8) ocaliliśmy życie. Gdyby nie kozy, nigdy (10) byśmy tu nie dotarli, żeby się do was (11) przyłączyć i z waszą pomocą (12) stać się klasą robotniczą. (s. 13)

W przytoczonym fragmencie użyte zostały głównie czasowniki w formach czasu *минато определено* i jako czas przeszły tłumaczone są na język polski. Z kategorią świadka spotykamy się w zdaniu 2., czego tłumaczka nie podkreśliła w przekładzie. Nie uwzględniła także trybu przypuszczającego widocznego w zdaniu 6., także zastępując go formą czasu teraźniejszego.

Тогаш (1) мораа да минат покрај зградата на градскиот комитет на партијата, токму под прозорецот на секретарот. Секретарот ги (2) затвораше прозорците, ништо да (3) не види, ништо да (4) не слушне. Ги (5) слушаше речиси безгласните коментари, или така му се (6) чинеше дека не е далеку денот кога градот (7) ќе го завладеат козарите со нивните кози, дека не е далеку денот на белата, козја контрареволуција, кога неговата фотелја (8) може да ја заземе козарот со титовка од козја кожа. Во градскиот комитет (9) почнаа да пристигнуваат поплаки од основните организации на партијата за недолично однесување на козите на разни јавни места во градот. (10) Стигна жалба дури и од партиската организација на Театарот. (11) Имало козари кои (12) доаѓале на театарски претстави со понекоја коза... Вистина

³ Л. Старова: *Времето на козите*. Скопје 2001.

⁴ L. Starova: *Czasy kóz*. Przekł. D.J. Ćirlić. Warszawa 2005.

(13) се работело за деца, но децата (14) имаат родители! (15) Се случило дури една коза да (16) влезе на самата сцена кога (17) се изведувала операта *Кармен*. За среќа козата само (18) прошетала низ сцената, публиката ништо не (19) забележала, верувајќи дека козата (20) настапува на сцената. Но никој од операта не (21) можел да го премолчи скандалот. Така жалба (22) стигнала до градскиот секретар. (s. 24)

(1) Musiały wtedy przechodzić obok miejskiego komitetu partii, dokładnie pod oknami sekretarza. Ten za każdym razem (2) zamykał okna, żeby nic nie (3) widzieć i nic nie (4) słyszeć. A jednak coś (5) słyszał, jakby bezgłośne komentarze — albo tak mu się tylko (6) zdawało — że bliski jest dzień, gdy miastem bez reszty (7) zawładną pasterze z kozami, że bliski jest dzień, gdy (7a) rozpocznie się biała kozia kontrewolucja, a jego fotel (8) zajmie pasterz w titowskiej furazerce z koziej skóry. Do komitetu (9) zaczęły napływać skargi z podstawowych organizacji partyjnych w związku z niestosownym zachowaniem kóz w różnych miejscach miasta. (10) Wpłynęła nawet skarga z organizacji partyjnej Teatru. Otóż (11) zdarzało się, że pasterze (12) przychodzili na przedstawienia z kozami. Tak naprawdę (13) chodziło o dzieci, no ale dzieci (14) miały przeciw rodziców! (15) Doszło do tego, że jedna z kóz (16) weszła na scenę, gdy (17) grano *Carmen*. Na szczęście (18) przespacerowała się tylko po scenie, a publiczność niczego nie (19) zauważyła, wierząc, że koza (20) występuje w tej odsłonie. Jednak w operze (21) nie mogli przemilczeć takiego skandalu. Skarga (22) dotarła do sekretarza. (s. 28)

W przytoczonym fragmencie widoczna jest konstrukcja *subjunktiv*, przetłumaczona na język polski jako bezokolicznik (3 i 4). W przekładzie zastosowany został czasownik *rozpocznie się* (7a), który nie występuje w oryginalnym tekście *не е далеку денот на белата, козја контрреволуција*. W pozostałych przypadkach tłumaczka ściśle przekłada oryginalne formy, stosując nawet konstrukcje bezosobowe (11, 13). Nie zdołała natomiast oddać dystansu do treści skarg, widocznego w dziele oryginalnym, w którym autor celowo zastosował formy czasu *минато неопределено*.

(1) Пишуваше, (2) испраќаше писма, но никој не го (3) повика, не го (4) прими. Сепак, ни (5) раскажуваше мајка ми подоцна на тие места сигурно, според татковите записи, се (6) копала и (7) откопувала хромна руда. Се (8) открила хромна жица што (9) води кон утробата на планината, (10) можело таму да се копа со векови. (11) Дојдоа, (12) велеше мајка ми, поитри луѓе, (13) копаа, (14) се обогатија, а татко ми (15) остана и натаму со своите книги. (s. 28)

(1) Pisał i (2) słał listy, ale nikt go nie (3) wezwał, nikt go nie (4) przyjął. A jednak, (5) opowiadała nam matka, właśnie na tym terenie zaczęto później (6) kopać i (7) wydobywać rudę chromu, niechybnie posiłkując się notatkami ojca. (8) Odkryto żyłę chromu, (9) prowadzącą aż do wnętrza góry, tam (10) można

było wydobywać chrom wiecznie. (11) Zjawili się, (12) mówiła matka, sprytniejsi ludzie, (13) kopali, (14) bogacili się, a ojciec dalej (15) żył w swej samotni z książkami. (s. 34)

Kolejny fragment zawiera czas *минато определено* i *минато неопределено*. W dziele oryginalnym wyraźnie zaznaczona jest kategoria świadka, przez wskazanie, że opisane wydarzenie autor zna z opowiadania matki. Dlatego też formy czasowników 6, 7, 8, 10 użyte są w czasie perfekt, który wskazuje na to, że autor nie był świadkiem danego wydarzenia. Różnicę w przekładzie widać natomiast w formie 9.: konstrukcja *што воду* — ‘która prowadziła’, przetłumaczona została jako imiesłów *prowadząca*.

Кога ја (1) напушти татковата соба, мајка ми неусетно на масата го (2) остави последниот златен наполеон, што го (3) имаше добиено од својот одамна умрен свекор, да го (4) чува за да го (5) употреби во големо зловреме. Еднаш, на млади години татко ми ја (6) спасил главата со еден таков наполеон кога една странска војска го (7) затворила поради немирењето со новиот окупаторски режим. Дедо ми тогаш ја (8) замолил мајка ми да го (9) вадри овој златник како очите. (s. 37)

(1) Wychodząc z gabinetu ojca, matka dyskretnie (2) położyła na stole ostatniego złotego napoleona, (3) dar od dawno nieżyjącego teścia. (4) Miała go strzec i (5) użyć tylko wtedy, gdyby przyszło jej się zmierzyć z największymi przeciwnościami losu. Niegdyś, w latach młodości mojego ojca, taki napoleon (6) uratował mu głowę, gdy obce wojsko (7) aresztowało go za sprzeciw wobec nowego okupacyjnego reżimu. Dziadek (8) błagał matkę, by (9) strzegła tej złotej monety, jak oka w głowie. (s. 43)

W przedstawionym cytacie także mieszają się formy czasu przeszłego. Inaczej przetłumaczony jest 1. czasownik. Zamiast frazy *kiedy opuściła pokój ojca*, tłumaczka stosuje w języku polskim imiesłów *wychodząc*. Zmienia to znaczenie zdania z formy dokonanej na czynność trwającą. W przekładzie tłumaczka nie zawarła też konstrukcji 3. — *имаше добиено* — ‘otrzymała’, pominęła w ogóle formę osobową czasownika w zdaniu. Kategoria *прекажаноста* widoczna jest w zdaniu 3., przetłumaczonym poprawnie, z uwagi na użycie przysłowka *niegdys*.

Таму ми (1) раскажаа и за еден незамислив, единствен настан во историјата на ликвидацијата на козите во југословенските републики... Си (2) било едно семејство со три деца и седумнаесет кози. Кога (3) стигнала забраната, прво тоа (4) било земено на нишан. Седумнаесет кози! (5) Идела комисијата и секој ден (6) уништувала по една коза. Ги (7) криел, но не (8) можел да ги докрие кутриот козар своите кози. Ти (9) имала власта прецизни информации од последниот попис на козите. Според податоците

(10) требало да има шеснаесет кози. По пописот една од козите (11) се ојарила... (s. 120)

Tam właśnie (1) opowiedziano mi o pewnym wyjątkowym zdarzeniu związanym z historią likwidacji kóz w jugosłowiańskich republikach.

Otóż (2) była jedna rodzina z trójką dzieci i siedemnastoma kozami. Kiedy (3) przyszedł zakaz, oni pierwsi (4) znaleźli się na celowniku. Siedemnaście kóz! Każdego dnia (5) zjawiała się komisja i (6) likwidowała po jednej kozie. Biedny pasterz (7) próbował je ukryć, ale mu się to nie (8) udawało. Władza (9) dysponowała precyzyjnymi informacjami z ostatniego spisu. Wynikało z nich, że (10) powinien mieć szesnaście kóz. Jedna z nich (11) okoziła się już po spisie. (s. 146)

Przytoczony fragment zawiera głównie formy czasu *минато неопределено* z uwagi na to, że na początku zamieszczona jest informacja o tym, iż autor wypowiedzi nie był jej bezpośrednim świadkiem. W przekładzie tłumaczka dodaje też dwie formy czasowników, które nie występują w tekście oryginalnym. Zamiast formy *krył je* stosuje *próbował je ukryć*, a w przedostatnim zdaniu używa czasownika *wynikać* — bardziej potocznego, zamiast zwrotu *według danych*. Nie ma to jednak dużego wpływu na sens zdania.

Мајка ми, клетата, овие таткови крици во утрините ги (1) дочекуваше будна. Првпат (2) беше уплашена за татко ми, да не (3) скршнал во некој свиок на отворените книги. (4) Слушнала на млади години, поминати во крајезерскиот град дека еден нејзин сограѓанин поет, (5) шетајќи крај езерото, (6) зборувал сам со себе. Татко ми ги (7) имаше сите книги од овој поет во својата библиотека. (s. 144)

Moja biedna matka, nie śpiąc (1), czekała na te poranne krzyki ojca. Za pierwszym razem (2) poczuła lęk, czy nie (3) załamał się, trafiwszy na jakiś niepokojący fragment w otwartych książkach. W latach młodości spędzonych w mieście nad jeziorem (4) słyszała, że jeden z jej rodaków, poeta, (5) spacerując nad brzegiem jeziora (6), rozmawiał sam z sobą. Ojciec mój (7) miał w swej bibliotece wszystkie książki tego poety. (s. 177)

Przekazywana w cytacie informacja poprzedzona została czasownikiem perceptywnym *sluchania*, który w przekładzie polskim sygnalizuje przekaz. W tłumaczeniu można zauważyć nieścisłość w stosunku do oryginalnego tekstu. Przymiotnik *будна* powinien być właściwie przetłumaczony jako *czujnie*, a tłumaczka użyła imiesłowu *nie śpiąc*, co może spowodować zmianę znaczenia zdania, wprowadzając tym samym element stylu podniosłego.

(1) Имаше разни семојни толкувања за татковото (не)купување коза. Некои (2) ширеа гласови во Козар маало и во градот дека татко ми (3) е уфрлен од власта во Козар маало, а (4) останал во тајни врски со партијата, наводно

за (5) да ги следи релациите помеѓу козите и луѓето. Во еден период (6) не можеа само да ги поврзат гладувањето на неговото семејство со упорното одбивање да им (7) купи, како сите нормални луѓе коза на своите деца. Па (8) заклучуваа оти е голем партиски фанатик, готов (9) да го види умирањето на своите деца, само да (10) не скршне од линијата на партијата во врска со прашањето на козите. (11) Имаше дури и гласови и дека татко ми (12) е поврзан со странски разузнавачки служби, со три во исто време! На овие гласови им (13) се спротивставуваа други, според кои татко ми (14) бил фанатичен противник на социјализмот и комунизмот, класен непријател кој (15) не сакал да се солидаризира со новата класа од „спасените козари”. Некои гласови (16) идеја и до нас, но за сите нас најзначајно (17) беше што татко ми (18) купи коза, а мајка ми (19) беше среќна со сите нас децата. (s. 43)

Rozmaicie bowiem (1) komentowano fakt (nie)kupienia kozy przez ojca. Niektórzy (2) rozpowiadali po Kozar maalo i po całym mieście, że ojciec mój (3) jest wtyczką władz, że potajemnie (4) kontaktuje się z partią, a wszystko po to, (5) by śledzić relacje między kozami i ludźmi. Przez jakiś czas (6) nie potrafili tylko skojarzyć jego uporczywej odmowy kupna kozy z tym, że jego rodzina przymierała głodem. Przecież każdy normalny człowiek już dawno (7) kupiłby swym dzieciom kozę. W końcu (8) uznali go za fanatycznego zwolennika partii, który (9) gotów jest przyglądać się śmierci własnych dzieci, byle tylko nie (10) sprzeniewierzyć się wytycznym partii w kwestii kóz. (11) Odezwały się też głosy, że ojciec mój (12) powiązany jest z obcymi służbami wywiadowczymi i to z trzema naraz! Tym pogłoskom (13) dawali jednak odpór inni, wedle których mój ojciec (14) był fanatycznym przeciwnikiem socjalizmu i komunizmu, wrogiem klasowym, który (15) nie chce się solidaryzować z nową klasą, z „uratowanymi pasterzami”. Te rewelacje (16) docierały także do nas, ale teraz najważniejsze (17) było to, że ojciec (18) kupił kozę, a matka wraz ze wszystkimi swymi dziećmi (19) była szczęśliwa. (s. 50)

Fragment ten wyraźnie podkreśla, że opisywane sytuacje oparte są na przypuszczeniach i pogłoskach, dlatego też w oryginale zrezygnowano z wykładnika gramatycznego. W przekładzie polskim, zgodnie z oryginałem, tłumaczka zamieszcza informacje o pogłoskach. Mimo takich możliwości, nie stosuje dodatkowych środków leksykalnych, np. *mój ojciec podobno był fanatycznym przeciwnikiem socjalizmu...*, wskazujących na to, że jest to przekaz niezaświadczony. Błędnie też tłumaczy czasownik 15., używając formy czasu teraźniejszego, gdy tymczasem w oryginale posłużono się czasem przeszłym *минато неопределено време*.

W tekstach macedońskich najczęściej spotykamy czas *минато неопределено време*, chociaż czasami autor wypowiedzi celowo zmienia formy, aby zaprezentować swe stanowisko wobec opisywanego wydarzenia. Różnica pomiędzy prze-

kazem pośrednim a bezpośrednim jest bardzo widoczna w świadomości językowej Macedończyków. Nie mają oni żadnych wątpliwości, jeśli chodzi o używanie odpowiednich form kategorii świadka. Język polski te sensy oddaje za pomocą środków leksykalnych. Sposób przekazywania kategorii świadka zależy w dużej mierze od idiolektu tłumacza, wyboru z inwentarza form gramatycznych, a także stopnia znajomości języka oryginału.

W języku polskim nie ma odpowiednich wykładników kategoryalnych, niewiele jest także środków leksykalnych, dokonując przekładu, tłumacz ma jednak pewien margines swobody. Taka sytuacja prowadzi do tego, że odbiorca tekstu nie może uchwycić różnicy między przekazem zaświadczonym a niezasiadczonym. Dlatego też tłumacze polscy w większości pozostają wierni oryginałowi, stosując typ tzw. tłumaczenia ukrytego, i nie ingerują w dużym stopniu w tekst. Z przytoczonych przykładów wynika, że tłumaczenie polskie nie odbiega w znacznym stopniu od oryginału, jeśli chodzi o liczbę czasowników z grupy *verba dicendi*, stanowiących wyraźny sygnał przekazywania informacji. Rzadko jednak tłumacze stosują dostępne w języku polskim środki leksykalne, aby zwrócić uwagę na ważną rolę, jaką w języku macedońskim odgrywa kategoria świadka.

Магдалена Блашак

Категоријата прекажаност
во преводот на македонската проза

Резиме

Целта на овој труд е да се покажат особеностите и можностите за преведување на прекажаноста во полскиот јазик. На почетокот претставена е ситуацијата на категоријата прекажаност во другите словенски јазици, потоа карактеристика на оваа категорија и нејзините дефиниции. Во трудот станува збор за епистемолошката модалност и нејзините особини, односно можностите за нејзиното изразување. На крај ги претставувам примерите, како може да се преведе македонската категорија прекажаност од македонската проза на полскиот јазик. Од анализата на наведените примери од полскиот јазик се гледа, дека полските преведувачи многу ретко ги искористуваат лексичките средства за изразување дистанса на зборуваачот спрема прекажувани настани дури и прават грешки.

Magdalena Błaszak

The Macedonian category of witness
in Polish translations of Macedonian prose

Summary

The purpose of this article is to show the ways of expressing the Macedonian category of witness in Polish translations of Macedonian prose. At the beginning we present the situation of the *прекажаност* category against a background of the other Slavonic languages and then we characterize this category and its grammatical exponents. After that we describe the problem of truth modality which the category of witness is included in. We particularly take into consideration Polish language and the Macedonian adverbs serving this function. In the final part of this article we present some examples showing the Macedonian *прекажаност* category which are taken from the Polish translations of Macedonian texts. It lets us get the representation of the practical usage of the devices approachable for translators.